

Norrbottens
museum

Rapport 2015:10

KULTURMILJÖ

Massamagasinen i Karlshäll

Kulturmiljöinventering av området kring
massamagasinen i Karlshäll, Karlsvik, Luleå kommun.

Norrbottens museum
Therese Hellqvist
Jenny Dahlén Vestlund

SAMMANFATTNING

Norrbottnens museum anlätades hösten 2015 av Golder Associates AB för att utföra en kulturmiljöinventering runt magasinerna i Karlshäll i Luleå inför planerade mudringar.

1911 anlades Norrbottens första massafabrik i Karlshäll. Förutom massafabriken byggdes magasin och ett bostadsområde för arbetare och förmän. Under andra världskriget uppläts massamagasinen till Tyskland. Tyska fartyg kom för att lossa, förvara och lasta om materiel som skulle användas i striderna mot Sovjetunionen, samt för deras trupper i Norge. Vid krigsslutet 1945 användes området till att transportera tillbaka krigsfångar från norra Norge till Sovjetunionen. I Norge fanns det vid krigsslutet ca 74 000 sovjetiska krigsfångar.

1962 lades all verksamhet ned. Idag återstår endast massamagasinen och ett boningshus från denna epok. Karlshäll har en viktig roll i Luleå, Norrbottens och Sverige historia och belyser både industrihistoria och krigshistoria. De två massamagasinen är byggnadsminnen och området i Karlshäll utgör ett av länets riksintressen för kulturmiljövården.

Vid magasinerna finns flera järnvägsspår, kajanläggning, timrad stenkista, pålverk och spridda betongfundament som har ett stort kulturhistoriskt värde och bör bevaras. Samtliga lämningar är av en sådan dignitet att det skulle innebära påtaglig skada på byggnadsminnet om de skadas. I rapporten finns förslag till riktlinjer för att skydda byggnadsminnet och riksintresset. Längs med den östra stranden och magasin 1 finns husgrunder på ursprunglig plats. Om husgrunder och betongfundament som står på ursprunglig plats skadas, påverkar detta riksintresset mycket negativt. Området där massafabriken har stått är avbanat och har spränggropar. Det är svårt att avgöra exakt var fabriken har legat i slutningen ovanför magasin 1 pga. att fabriken delvis sprängdes när den revs. Lämningar efter linbanesystemet bör bevaras. Områdets vägar bör återställas efter ingrepp. Vegetation mot magasinens väggar bör avlägsnas då detta skapar rötskador.

Vid inventeringen påträffades inga synliga fornlämningar. Resultatet av inventeringen visar att kulturmiljöområdet bör utökas mot väster där järnvägsspår, växlingar och den tidigare disponentvillans tomt finns med tillhörande pir/brygga.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	2
Beskrivning av området.....	3
Historik.....	7
Trämassaindustrin.....	7
Karlshälls massafabrik.....	7
Andra världskriget	9
Arbetarbostäder.....	12
Kulturhistoriskt värde och skydd	14
Byggnadsminnet	15
Skyddsföreskrifter.....	15
Riksintresse för kulturmiljövården.....	16
Resultat och slutsats.....	17
Byggnadsminnets buffertzonen.....	17
Massafabriken	17
Husgrunder, fundament och massahögar	18
Disponentvillans tomt	18
Växtlighet och grusvägar	18
Riktlinjer för att skydda byggnadsminnet och riksintresset.....	18
Kulturlämningsområdets utbredning.....	19
Kommentarer.....	19
Referenser	20
Bildbilaga.....	22
Bildbeskrivning.....	30
Bilaga 1:1 Inventeringsreslutat.....	31
Bilaga 1:2 Inventeringsreslutat	32
Bilaga 1:3 Inventeringsreslutat	33
Bilaga 1:4 Inventeringsreslutat	34
Bilaga 1:5 Inventeringsreslutat	35

INLEDNING

Bakgrund

Norrbottens museum fick en förfrågan från Golder Associates AB 2015-08-20 angående en kulturmiljöinventering runt magasinen i Karlshäll inför planerade miljömuddringar i området.

Syfte och Mål

Syftet för inventeringen var att inventera och kartera de lämningar som finns kvar inom angivet område, redovisa lämningarnas status, samt dra slutsatser om lämningarnas betydelse för byggnadsminnet och för riksintresset för kulturmiljö. Arkeolog Therése Hällqvist och byggnadsantikvarie Jenny Dahlén Vestlund utförde uppdraget.

Avgränsning

Kulturmiljöinventeringen har genomförts inom området av riksintresse för kulturmiljö runt massmagasinen i Karlshäll, Karlsvik, Luleå kommun.

Metod

Arbetet inleddes med en studie av arkiv- och kartmaterial för att kunna sammanställa Karlshälls kulturhistoria och bygga upp en bild över hur område har sett ut. Genom en okulär besiktning i fält har området inventerats och befintliga lämningar, såsom betongfundament, husgrunder och befintlig bebyggelse har dokumenterats med hjälp av mätinstrumentet RTK. RTK har används för att kunna belysa var i området de olika lämningarna finns.

Litteratur

Det finns ett fåtal tryckta källor om Karlshäll, mycket av detta är arkivmaterial på Norrbottens museum.

BESKRIVNING AV OMRÅDET

Magasinen i Karlshäll ligger intill Luleälven, knappt en mil väster om Luleå. Efter att fabriksbyggnaderna revs under 1970-talet är tomten kring magasinen ödelagd. I närheten har yngre företags- och industribyggnader uppförts.

Från Norrbottens museums bebyggelseinventering 1976.

© Norrbottens museums bildarkiv acc nr 1976:218:3-5.

Magasinsbyggnaderna är två träbyggnader som ger ett monumentalt intryck där de ligger på rad med långsidorna i väst-östlig riktning. De är ca 100 meter långa och är uppbyggda på pålar med en utfyllnad av sand. Väggarna består av stående plank som är målade med röd slamfärg. Säteritaken har en taktäckning av svart plåt, tidigare bestod taktäckningen av tjärpapp. I fönsterraden i säteritakens överbyggnad satt tidigare smäspröjsade fönster, nu är dessa täckta med träskivor. På byggnadernas norra långsidor, mot kajen, finns åtta respektive tio skjutdörrar. De motsatta långsidorna har fem dörrar på båda byggnaderna. På kortsidorna finns stora portar som är 7 meter breda samt 5 meter höga. I några av portarna finns normalstora entrédörrar. Skjutdörrarna vid kajen är rödmålade med vita detaljer, medan portarna är grönmålade.¹

Fyra järnvägsspår leder in i västra magasinets kortsida, där spåren går har trägolvet ersatts av en grusbeläggning. Interiört består båda byggnaderna av hallar utan mellanväggar. Byggkonstruktionen utgörs av timrade pelare och takbjälkar. Golvplankorna är 18 cm breda och 6,5 cm tjocka och ligger på en fyllning av sågspån.²

¹ Norrbottens museums arkiv, dnr 1999/0590 "Bedömning av kulturhistoriskt värde och förslag på skyddsbestämmelser, massamagasinen i Karlshäll, Luleå kn", 1999.

² Ibid.,

På det västra magasinet finns en takkupa där det tidigare gått en linbana från fabriksbyggnaderna med balar av pappersmassa.³

Närmast, massamagasin 2.

Foto Jenny Dahlén Vestlund © Norrbottens museum acc nr 2015-53

Till vänster massamagasin 1, till höger massamagasin 2.

Foto Jenny Dahlén Vestlund © Norrbottens museum acc nr 2015-53

³ Norrbottens museums arkiv, dnr 1999/0590 "Bedömning av kulturhistoriskt värde och förslag på skyddsbestämmelser, massamagasinen i Karlshäll, Luleå kn", 1999.

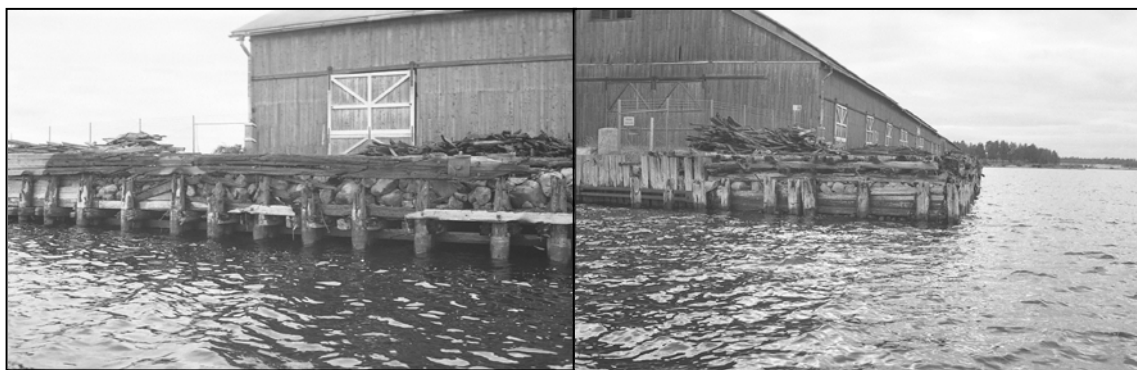
RAÄ nr 634:1

Övrig kulturhistorisk lämning, Karlshälls trämassefabrik (se ekonomiskarta från 1948).

Beskrivning: Lämningar efter trämassefabrik bestående av avbanade ytor, spridda betongfundament, stensamlingar, stickspår för järnvägsvagnar, 1 kajläggning och 2 magasinsbyggnader. Kajläggningen i området NÖ del är bestående av timrade stenkistor, pålverk och rester efter träbeläggning, som eldhärjats. Ovan på är magasinsbyggnaderna belägna. Idag inrymmer en av magasinsbyggnaderna järnvägsvagnar tillhörande Malmbanans vänner (FIMS UTDRAG).

Kajläggningen år 1976. © Norrbottens museum acc nr 1978:1309:2-10

Kajen 1976

© Norrbottens museum acc nr 1978:1309:2-10

Kajen 1976

© Norrbottens museum acc nr 1978:1309:2-10

Pälverket som det såg ut 1976. © Norrbottens museum acc nr 1978:1309:2-10

RAÄ nr 632:1

Övrig kulturhistorisk lämning, Hamn

Beskrivning: Lämningar efter brandbrygga, bestående av 1 timrad stenkista, rester efter 1 betongarm, som mäter 16 m i längd (NNÖ-SSV). Enligt tidiga anteckningar tillkom bryggan på 1930 – talet. ⁴

RAÄ nr 631:2,

Uppgift om, disponentvilla

Beskrivning: Plats för disponentvilla. Enligt tidigare anteckningar och ortsbefolkningen har på platsen legat en disponentvilla med tillhörande trädgård.

Infarten till tomten där disponentvillan legat, endast grunden efter ett gårdshus finns kvar.

Foto Jenny Dahlén Vestlund © Norrbottens museum acc nr 2015-53

⁴ Se ekonomiskarta från 1948. (FIMS UTDRAG).

HISTORIK

Här finns ett flertal lämningar efter tidig industrihistoria. I området har det funnits sågverk, järnverk, länets första pappersmassafabrik, samt ett litet samhälle med bland annat arbetarbostäder. I magasinerna förvarades pappersmassa som tillverkades av massafabriken i närheten. Magasin 1, det vänstra sett från infartsvägen, byggdes 1912 och det högra, magasin 2 byggdes 1926.⁵

Trämassaindustrin

Trämassaindustrin var den gren som dominerade inom träindustrin under 1900 – talet, men den kom igång relativt sent i Norrbotten. Av massaframställningsmetoderna var träsliperierna först på plan och det första träsliperiet kom till Sverige 1857. Men det var främst under åren 1880-1900 som träsliperierna blev av större betydelse för industrin. Det är främst på 1890 – talet som cellulosafabrikerna kommer igång på allvar i Norrland. Vid sekelskiftet kom en ny teknik inom trämassaindustrin. Varmslipningsmetoden ersatte den så kallade kallslipningsmetoden. Den här nya metoden skapade en genomgripande förändring inom industrin och medförde en ökad produktionsutveckling i Sverige. Den då tilltagande bristen på sågtimmer innebar att priserna sköt i höjden och det blev angeläget att ta tillvara på småvirke och skogsavfall.⁶

Karlshälls massafabrik

År 1911 anlades Norrbottens första massafabrik i Karlshäll. Fabriken togs i bruk året efter och fick sin ström från Sikfors kraftverk. Det då nystartade bolaget Luleå Träsliperi AB ägde fabriken.⁷ Fabriken förvärvades senare av Baltiska Trävaru AB och övergick till AB Yttersfors - Munksund år 1918.⁸

Fabriken var medelstor med en kapacitet på 10 000 – 18 000 ton och hade som mest ett hundratal anställda. Det var utbyggnaden av Sikforsarna i Piteå och kraftleveransen därifrån som möjliggjorde Karlshällfabriken. Den främsta orsaken till att man satsade på sliperifabrik i stället för en cellulosafabrik var att anläggningskostnaderna var lägre, något som är viktigt i ett pressat ekonomiskt läge, som det var under tiden för starten av fabriken.⁹

⁵ Norrbottens museums arkiv, dnr 1999/0590 "Bedömning av kulturhistoriskt värde och förslag på skyddsbestämmelser, massamagasinen i Karlshäll, Luleå kn", 1999.

⁶ Wikström, "Karlsviks camping - Kulturhistorisk redovisning från Läns museet i Luleå" 1982, s 17.

⁷ Wikström, "Karlsviks camping - Kulturhistorisk redovisning från Läns museet i Luleå" 1982, s 17.

⁸ Red Johansson m.fl. "Nederluleå Hembygdsförenings årsskrift 2001 - Luleå Trämassefabrik" 2001.

⁹ Wikström, "Karlsviks camping - Kulturhistorisk redovisning från Läns museet i Luleå" 1982, s 17.

I slutet på 1920 – talet när järnverket på Karlsvik lades ner hade en helt ny udde skapats i Karlsvik, Sandgrundet. Den bestod uteslutande av avfall från järnverket och utgör området som idag kallas ”svartsanden”. Under konkursförvaltaren till AB Ytterfors – Munksund rustade man 1928 upp Karlshäll träsliperi så att kapaciteten ökade till 50 000 ton. I Karlshäll fortsatte uppgrundningen av avfall och ytterligare ett massamagasin byggs på utfyllnadsmassorna vid kajen.¹⁰ Massamagasinen rymde 23 000 ton och skeppningen av massan pågick från maj till årets slut. Massan exporterades främst till England. Fabriken sysselsatte nu ett 80 – tal arbetare, var av 47 jobbade inom driften.

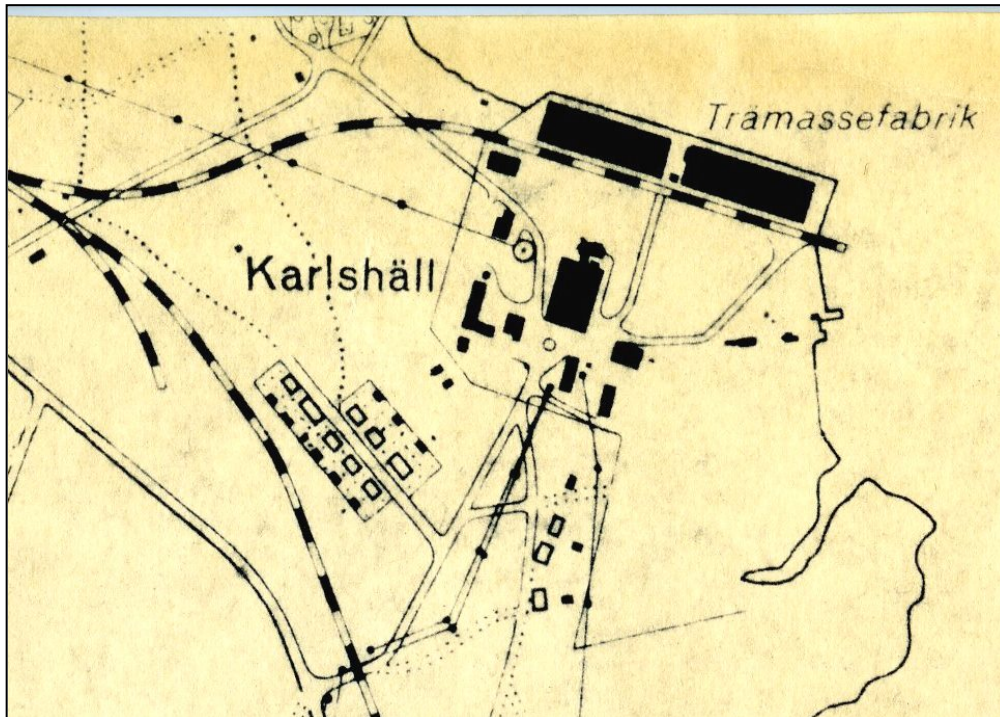

Luleå trämassafabrik 1925. Från vänster på bilden: okänd, Johan Enström, faktor Kallin, Hortlund, okänd, okänd, K G Johansson. Från höger på bilden: Klas Nyström, bakom honom K G Sundqvist, övriga okända. Norrbottens museums bildarkiv acc nr 1980:499:10.

Kurt Nordström, Gäddvik, arbetade på fabriken. Han har bland annat berättat att en del moment i arbetet upplevdes som tunga, t ex vid ”läktaren”. Dit kom timret på en transportör från ”renseriet”. Bitarna lades sedan för hand i de så kallade slipstolarna, där det slipades ner till fibrer. Den våta hoppresade massan valsades så vidare till ”saxen” och gick sedan på rullband till ”packen”. Där packades arken till balar som ihopfästes med järntråd. Via en linbana gick balarna ut till magasinen. Där togs de emot av arbetare som på kärror skjutsade dem vidare och staplade balarna på varandra från golv till tak. Vintertid var det arbetet ett hundgöra eftersom det var lika kallt inne som ute.¹¹

¹⁰ NAB konsult, ”Karlsviks samhälle och Campingplats. Förslag till stadsplan. DNR 190780”. 1983.

¹¹ Red Johansson m.fl. ”Nederluleå Hembygdsförenings årsskrift 2001 - Luleå Trämassfabrik” 2001.

Karta över Karlshäll FOBD_24 dnr 1294:77

Under andra världskriget låg verksamheten helt nere vid fabriken, den återupptogs efter kriget 1946, men på en mycket låg nivå. Senare kom fabriken att gå upp i AB Munksunds sulfatfabrik och efter en fusion 1954 ingick fabriken i Svenska Cellulosa Aktiebolag, SCA. I 1957 revs järnvägsspåret mellan Karlsviks skola och Karlshäll. Fabriken drevs ändå fram till maj 1962, då all verksamhet lades ner och de då 35 arbetarna blev utan arbete.¹²

Dåvarande Luleå stad köpte massafabrikens mark och fastigheter. Att hela bibanan inte revs på 1960 -talet berodde på att kommunen hoppades på att kunna få till nyetableringar inom industrin i Karlshäll. Vilket gjorde att kommunen rustade upp och återinvigde den lilla järnvägen november 1968, men utan resultat.¹³ Efter att massafabriken lagts ner inrymde fabriken för en tid en plastfabrik.¹⁴ Några år senare, 1973, i samband med att kommunen planlade att bygga en fälgfabrik i Karlshäll revs fabriksbyggnaden och andra byggnader på fabriksområdet. Samtidigt evakuerades alla bostäderna, eftersom fälgfabriken skulle komma att orsaka ett sådant buller att det skulle vara omöjligt att bo kvar. Men någon fälgfabrik blev det aldrig och idag finns bara ett boningshus och de två massamagasinerna kvar.¹⁵

Andra världskriget

I samband med kriget avstannade produktionen och Karlshällfabrikens roll kom att förändras. Den 16 juni 1940 framförde den tyske utrikesministern Ribbentrop till det svenska sändebudet Richert i Berlin en begäran om att Tyskland skulle få köra transittrafik genom

¹² Länsstyrelsen Norrbotten "Norrbottens kulturprogram 2010-2020", 2010, s 40.

¹³ Nordén, "Sällsamheter i Norrbotten. Kustlandet", 1985.

¹⁴ Länsstyrelsen Norrbotten "Norrbottens kulturprogram 2010-2020", 2010, s 40.

¹⁵ Wikström, "Karlsviks camping - Kulturhistorisk redovisning från Läns museet i Luleå" 1982, s 17.

Sverige. Redan efter tre dagar fick den tyske ministern ett positivt svar på sin önskan. Ur tysk synpunkt var det helt nödvändigt att köra dessa transiteringar genom Sverige. Sedan 9 april 1940 var Norge ockuperat av tyska soldater och de tyska soldaterna i Nordnorge krävde försörjning. Att transportera gods båtvägen längs med kusten bedömdes vara allt för riskabelt, den engelska flottan kunde anfalla. På Östersjön kunde en mycket säkrare transportled upprättas och valet av Luleå förföll sig naturligt, då man här kunde lasta om från båt till tåg i ett neutralt land. Karlshäll låg även avsesides och hade tågförbindelser ända upp till Narvik.¹⁶ Massmagasinen uppläts till tyskarna som förvarade krigsmateriel i dem. Till Karlshäll kom tyska fartyg för att lasta och lossa om materiel som skulle användas i striderna mot Sovjetunionen samt för trupperna i Norge.¹⁷

1945 fanns ca 25 000 sovjetiska soldater i Luleå. Bilden visar fartyg som förde hem ryska soldater, f.d. krigsfångar. I bakgrunden syns massmagasinen. © Norrbottens museums bildarkiv, dnr 2014:227:2.

Verksamheten startade sommaren 1940 med att Tyskland började lagra konserver och andra livsmedel, gryn och fodersäd. Från Gammelstad-Karlsvikshyttans järnväg drogs ett nytt stickspår som ledde ända upp till massmagasinen och hela bibanan rustades upp. Trafiken på de nya järnvägsspåren startade 1941. De kommande åren kom verksamheten att öka kraftigt. Ett helt nytt bolag grundades för att sköta verksamheten och transporten, AB Fennotransit, som ägdes av den tyska staten. Bolaget ordnade upplag spridda över Luleå och det byggdes ett kylhus och några lagerlokaler i Karlshäll. Det var gods som spirituosa, socker, kaffe, te, tobak, fläsk, mjöl, grönsaks-, och fiskkonserver, ost mm som förvarades i

¹⁶ Nordén, "Sällsamheter i Norrbotten. Kustlandet", 1985.

¹⁷ Länsstyrelsen Norrbotten "Norrbottens kulturprogram 2010-2020", 2010, s 40.

magasinen. Allt vaktades av vakter med hundar. Efter något år förändrades situationen för Tyskland och i samband med det sade svenska staten, i juli 1943 upp transiteringsöverenskommelsen med Tyskland. Vid årsskiftet 1943/1944 avvecklades hela verksamheten.¹⁸

Soldater poserar med sovjetiska flaggan. © Norrbottens museums bildarkiv, dnr 2014:227:3

Vid krigsslutet 1945 användes området till att skeppa tillbaka krigsfångar norrifrån. I Norge och främst Nordnorge fanns det vid krigsslutet ca 74 000 ryska krigsfångar. De skulle skickas hem via bland annat Luleå och till Luleå kom de med tåg. Från Karlshäll åkte de med båt till Uleåborg i Finland, för att sedan åka vidare med tåg till Ryssland. Karlshäll valdes som hamn just för att man kunde köra tågen ända fram till magasinen.¹⁹ Det byggdes upp tältläger vid järnvägen som gick från Karlsvik till Gammelstad och hela området var inhägnat med ett högt stängsel.²⁰ För de sjuka inredde man ett sjukhus i Folkets hus mellan Karlsvik och Karlshäll, med plats för 120 bäddar. Tältlägret byggdes i händelse att båtarna skulle bli försenade.

¹⁸ Nordén, "Sällsamheter i Norrbotten. Kustlandet", 1985.

¹⁹ Nordén, "Sällsamheter i Norrbotten. Kustlandet", 1985.

²⁰ Red Johansson m.fl. "Nederluleå Hembygdsförenings årsskrift 2001 - Luleå Trämassefabrik" 2001.

Soldater på rad 1945 framför massmagasinen. © Norrbottens museums bildarkiv acc nr 2014:227:1.

Första tåget anlände till Karlshäll några minuter efter sex på morgonen den 14 juni 1945.²¹ Det berättas att det var en skakande upplevelse att se de trasiga och illa medfarna människorna i lägret och många av invånarna i området skänkte kläder mm till fångarna.²² När trafiken avslutades 11 juli knappt en månad senare hade 25 000 sovjetiska medborgare fått hemtransport via Karlshäll.²³

Arbetarbostäder

Förutom massfabriken byggdes ett magasin och ett bostadsområde för arbetare och förmän i Karlshäll. Bostadsområdet i Karlshäll ritades av Sigurd Lewerentz och fick ta emot stor uppmärksamhet som ett gott exempel på arbetarbostäder.²⁴

Fabriken ägde 53 lägenheter, där 21 stycken var i Karlshäll och 32 stycken i Karlsvik. Det var 2 eller 3 lägenheter i varje hus. Lägenheterna i Karlshäll hade ett kök med järnspis och rinnande kallt vatten, en kammare med kakelugn på nedre plan samt en kammare med kakelugn och kallförråd på övre plan. I utomhuslängorna fanns vedbod, förråd och utedass. Varje gård omgärdades av ett staket. Husen stod längs med en gata som kantades av björkar.

²¹ Nordén, "Sällsamheter i Norrbotten. Kustlandet", 1985.

²² Red Johansson m.fl. "Nederluleå Hembygdsförenings årsskrift 2001 - Luleå Trämassefabrik" 2001.

²³ Sällsamheter i Norrbotten. Kustlandet. Åsa Nordén. 1985. Kristianstad.)

²⁴ Länsstyrelsen Norrbotten "Norrbottens kulturprogram 2010-2020", 2010, s 40.

Till fabriksområdet hörde även en tvättstuga och bagarstuga, förutom fabriken och massamagasinen. Med tiden tillkom också en ny tvättstuga med moderna maskiner. Det fanns också två manskapsbaracker och en matsal. Det var nämligen vanligt att många arbetare från närliggande byar veckopendlade. Mellan Karlshäll och Karlsvik låg ett Folkets hus. Det stod färdigt 1930 och var en populär plats för lokalbefolkningen. Huset brann dock ner i januari 1969.²⁵

I samband med att man planlade att bygga en fälgfabrik i början på 1970 – talet, revs fabriksbyggnaderna och de andra byggnaderna på området 1973. Samtidigt evakuerades alla bostäder, eftersom fälgfabriken skulle komma att orsaka ett sådant buller att det skulle vara omöjligt att bo kvar.²⁶ Tomterna till bostadshusen, gatan med vägbelysning och något elskåp är allt som finns kvar i dag av lägenheterna i Karlshäll.

Gata med bostäder i Karlshäll, bostadsområdet evakuerades 1973. Bilden är tagen 1976, idag finns endast någon enstaka lyktstolpe kvar. © Norrbottens museums bildarkiv acc nr 1976:218:24

²⁵ Red Johansson m.fl. "Nederluleå Hembygdsförenings årsskrift 2001 - Luleå Trämassefabrik" 2001.

²⁶ Sten Wikström. 1982. Karlsviks camping, Luleå Kulturhistorisk redovisning från Läns museet i Luleå.

Flerbostadshus i Karlshäll 1976 © Norrbottens museums bildarkiv acc nr 1976:218:21

Uthuslänga i Karlshäll 1976 © Norrbottens museums bildarkiv acc nr 1976:218:20

KULTURHISTORISKT VÄRDE OCH SKYDD

Karlshäll har en viktig roll i Luleå, Norrbottens och Sverige historia och belyser både industrihistoria och krigshistoria.

Byggnadsminnet

I byggnadsminnesförklaringen för massamagasinen skriver Länsstyrelsen i Norrbotten:

"I Karlsvik och näraliggande Karlshäll fanns sågverk (1874 – ca 1900), järnverk (1906-1925), länets första fabrik för framställning av pappersmassa (1912-1962) samt eller litet samhälle med bl.a. arbetarbostäder. Flertalet lämningar – bebyggelse, grunder och fundament – vittnar om denna betydelsefulla del av Norrbottens tidiga industrihistoria. Massamagasinen, de enda byggnader som återstår av massafabriken har ett stort samhälls- och industrihistoriskt värde som delar av den riksintressanta miljön.

Under andra världskriget låg verksamheten vid massafabriken nere och magasinen uppläts som förråd till den tyska krigsmakten. Hit kom tyska fartyg för att lasta och lossa materiel som skulle användas i striderna mot Sovjetunionen samt för trupperna i Norge. Magasinen som sedan dess även kallas för "tyskmagasinen", har därmed ett stort historiskt värde. Länsstyrelsen anser att massamagasinen i Karlshäll genom sin kulturhistoriska bakgrund och utformning är att anse som synnerligen märkliga".²⁷

Skyddsföreskrifter

1. De två massamagasinen får inte rivas eller flyttas.
2. Magasinen får inte byggas om eller på annat sätt förändras. Ingrepp får inte göras i magasinens stomme och takkonstruktion.
3. Magasinen ska underhållas så att de inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten skall utföras med traditionella material och metoder på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.
4. Skyddsområdet får inte bebyggas ytterligare eller på annat sätt förändras. Området skall hållas i sådant skick att magasinens utseende och karaktär inte förvanskas.²⁸

²⁷ Norrbottens museums arkiv, dnr 1999/0590 "Till Länsstyrelsen ang. bedömning av kulturhistoriskt värde och förslag till skyddsbestämmelser i Karlshäll, Luleå kn", 1999.

²⁸ Ibid.,

Om det av särskilda skäl är nödvändigt att ändra byggnadsminnet i strid mot skyddsbestämmelserna skall ansökan om tillstånd för detta inges till länsstyrelsen i Norrbottens län som enligt kulturminneslagen får lämna tillstånd om så prövas lämpligt.²⁹

Riksintresse för kulturmiljövården

Karlsvik, dit Karlhäll räknas, är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården, nr 45, vilket ger skydd enligt NRL 2:6. Med riksintresse menas att området har ett nationellt intresse och miljön ska skyddas från förvanskning. I Karlsvik ligger intresset i att bevara bebyggelse och lämningar efter tre skeden i Norrbottens industrihistoria – ångsåg, järnverk samt pappersmassafabrik.³⁰

²⁹ Norrbottens museums arkiv, dnr 1999/0590 "Till Länsstyrelsen ang. bedömning av kulturhistoriskt värde och förslag till skyddsbestämmelser i Karlshäll, Luleå kn", 1999.

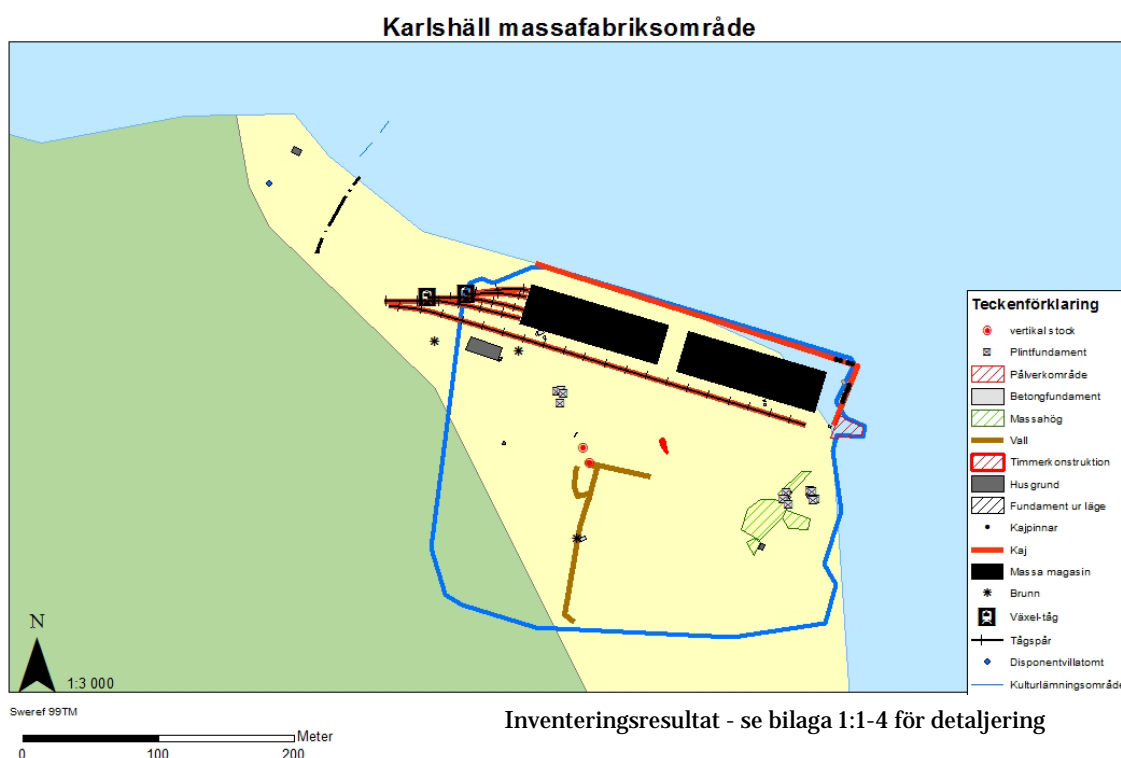
³⁰ Ibid.,

RESULTAT OCH SLUTSATS

NORRBOTTENS MUSEUM

DNR 185-2015

BILAGA 1:1

Vid inventeringen påträffades inga synliga fornlämningar, det går inte att uttala sig kring om det finns fornlämningar under marken eftersom det inte ingick i uppdraget att avbana ytor.

Byggnadsminnets buffertzoon

Vid magasinerna finns flera järnvägsspår, kajläggning, timrad stenista, pälverk och spridda betongfundament som har ett stort kulturhistoriskt värde och bör bevaras. Pälverket är inte inmätt digitalt men markerat på kartan. Samtliga lämningar är av en sådan dignitet att det skulle innebära påtaglig skada på byggnadsminnet om de skadas. Förutom plankorna vid kajkanten mot öst och norr, dessa har tillkommit på senare tid.

Massafabriken

Området består idag av avbanade ytor, spridda betongfundament, där flertalet fundament ligger mer eller mindre intakt medan andra delar har spritts ut i samband med rivningen

och sprängningen av fabriken. Huvudområdet där massafabriken har stått är avbanat och har spränggropar. Det är svårt att avgöra exakt var fabriken har legat i slutningen ovanför massamagasin 1 pga. att fabriken delvis sprängdes när den revs. Enstaka fundament står på ursprunglig plats och har ett kulturhistoriskt värde.

I området finns två vertikalt placerade stockar som har en trolig koppling till linbanesystemet. Likaså finns här en avlång timmerkonstruktion som också hör till linbanesystemet. Lämningar från linbanesystemet har ett kulturhistoriskt värde och bör bevaras.

Husgrunder, fundament och massahögar

Längs med den östra stranden och magasin 1 finns husgrunder på ursprunglig plats. Här finns också massahögar från rivningen av husen och fabriken kring 1970-talet. Massahögarna består troligtvis av byggnadsmaterial och jord från själva rivningen. I området finns även betongfundament i ursprungligt läge, som de intill magasinerna. Samtliga fundament och husgrunder som står på ursprunglig plats har ett större kulturhistoriskt värde i förhållande till massahögarna. Om fundament och husgrunder som står på ursprunglig plats skadas, påverkar detta riksintresset mycket negativt. Lämningar efter en trolig transformatorstation finns även i områdets sydvästra del, markerad som en husgrund.

Disponentvillans tomt

Väster om kulturlämningsområdet ligger tomten där disponentvillan låg. Kvar på platsen idag finns grunden efter ett gårdshus, en mindre kaj/pir samt småvägar. Syrenbuskar och nyponbuskar skvallrar om en tidigare trädgård. Disponentvillan revs troligtvis i samband med att området evakuerades 1973. Grundstenarna från villan är borttagna.

Växtlighet och grusvägar

I byggnadsminnets skyddsföreskrifter står att området ska hållas i sådant skick att magasinens utseende och karaktär inte förvanskas. De bör efter utfört ingrepp behålla sitt ursprungliga läge och material.

Växtlighet och träd är ej viktiga för det kulturhistoriska värdet. När massafabriken var i bruk bör det ha varit minimalt med växtlighet på platsen. I dagsläget växer träd, sly och undervegetation mot bl. a. magasinens väggar. Detta skapar rötskador och bör avlägsnas eftersom vegetationen skadar byggnadsminnet. Växtligheten skymmer också byggnadsminnet och stora delar av riksintresseområdet vilket också har en negativ påverkan.

Riktlinjer för att skydda byggnadsminnet och riksintresset

- Husgrunder och betongfundament som står på ursprunglig plats bör bevaras.
- Tågräls och växlar bör bevaras.
- Kajanläggningen bör bevaras, plankorna vid kajkanten mot öst och norr har tillkommit på senare tid och har inget kulturhistoriskt värde. Statusen på kajen får inte försämrats, med risk för att magasinerna skadas om sättningar uppkommer. Om kajen ska användas bör det utredas vilken belastning den tål.
- Pålverket och den timrade stenkistan bör bevaras, även spridda pålverk i vattnet.

- Lämningar från linbanesystemet bör bevaras – de två stockarna samt timmerkonstruktionen.
- Områdets vägar bör återställas efter ingrepp.
- Vegetation mot magasinens väggar bör avlägsnas då detta skapar rötskador.

Kulturlämningsområdets utbredning

Resultatet av inventeringen visar att kulturlämningsområdet bör utökas mot väster där järnvägsspår, växlingar och disponentvillans tomt finns med tillhörande brygga.

Kommentarer

Området används idag av hundägare, barnfamiljer, motionärer och bärplockare. Som ett riksintresseområde är Karlshäll bortglömt i jämförelse med Karlsvik och satsningarna som genomförts där. Den kulturhistoria som området besitter bör synliggöras i form av upp- rustning och rensning av området, men även genom skyltning.

Området har saknat underhåll genom åren och har tillåtits växa igen, vilket gör det omöjligt att överblicka det gamla fabriksområdet. Avsaknaden av skyltning, gör att rollen som området spelade under och i slutet på andra världskriget går förlorad för allmänheten. De kulturstigar som rekommenderades av Sten Wikström på 1980 – talet skulle hjälpa till att lyfta fram området.³¹

Samtliga lämningar inom området är det som idag utgör riksintresset. Att skada eller ändra någon av dessa kommer att påverka riksintresset.

³¹Sten Wikström. 1982. Karlsviks camping, Luleå Kulturhistorisk redovisning från Läns museet i Luleå.

REFERENSER

Tryckta Källor

Länsstyrelsen i Norrbotten, "Norrbottens synliga historia, del 2, band 2" Rapportserie 10/1997. 1997. ISSN: 0283-9636

Red: Johansson, Markström, Rehult, Lundberg, Jordung, Rönnbäck. "Nederluleå Hembygdsförenings årsskrift 2001 - Luleå Trämassefabrik, Karlshäll. Årgång 9" 2001.

Åsa Nordén, "Sällsamheter i Norrbotten. Kustlandet" Kristianstad. 1985. ISBN: 91 29 57239 8

Arkivmaterial

Norrbottens museums arkiv

Dnr 1999/0590 "Till Länsstyrelsen ang. bedömning av kulturhistoriskt värde och förslag till skyddsbestämmelser i Karlshäll, Luleå kn", 1999.

Dnr 1209/79 NAB konsult. 1983. "Karlsviks samhälle och Campingplats. Förslag till stadsplan. DNR 190780" Luleå, 1983.

Dnr 1209/79 Sten Wikström. 1982. "Karlsviks camping, Luleå - Kulturhistorisk redovisning från Läns museet i Luleå" 1982.

Norrbottens museums bildarkiv

Historiska bilder på sid 3, 5, 6, 8, 10-14.

Acc nr 1980:499:10

Acc nr 1976:218:20

Acc nr 1976:218:21

Acc nr 1976:218:24

Acc nr 1976:218:3-5, 24.

Acc nr 2014:227:1-3

Rapportbilder från inventeringen 2015

Foto Jenny Dahlén Vestlund, Acc nr 2015:53

Kartmaterial

Karta över Karlshäll FOBD_24 dnr 1294:77

Internet

Länsstyrelsen Norrbotten, "Norrbottens kulturmiljöprogram 2010-2020 Luleå kn"

<http://www.lansstyrelsen.se/norrbotten/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/om%20lansstyrelsen/Kulturmiljoprogram%20Lulea.pdf> 2015-09-23

BILDBILAGA

Bild 1.

Bild 2.

Bild 3.

Bild 4.

Bild 5

Överst bild 6, närmast bild 7.

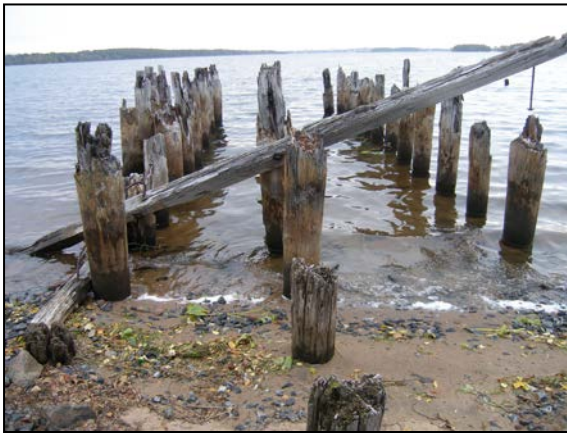

Bild 8

Bild 9.

Bild 10.

Bild 11.

Bild 12

Bild 13.

Bild 14.

Bild 15.

Bild 16.

Bild 17.

Bild 18.

Bild 19.

Bild 20.

Bild 21.

Bild 22.

Bild 23.

Bild 24.

Bild 25.

Bild 26.

Bild 27.

Bild 28.

Bild 29.

Ovan bild 30, nedan bild 31.

Bild 32

Ovan bild 33. Nedan till vänster bild 34, nedan till höger bild 35. Längst ned bild 36.

Bildbeskrivning

Bild 1: Massamagasin 2

Bild 2: Massamagasin 2

Bild 3: Kajanläggning

Bild 4: Gångplankor på kajanläggning, dessa har tillkommit senare.

Bild 5: Kajanläggning

Bild 6: Pålverk

Bild 7: Pålverk

Bild 8: Pålverk

Bild 9: Pålverk

Bild 10: Pålverk

Bild 11: Pålverk och timrad stenkista

Bild 12: Timrad stenkista

Bild 13: Timrad stenkista

Bild 14: Enstaka lämningar efter pålverk

Bild 15: Enstaka lämningar efter pålverk

Bild 16: Enstaka lämningar efter pålverk

Bild 17: Enstaka lämningar efter pålverk

Bild 18: Kajanläggning

Bild 19: Gjuten grund intill kajanläggningen

Bild 20: Vy mot kajen och pålverket

Bild 21: Massamagasin 2

Bild 22: Massamagasin 2, vy mot massamagasin 1

Bild 23: Vy mellan massamagasin 2 och järnvägsrälsen

Bild 24: Betongfundament på ursprunglig plats intill massamagasin 2

Bild 25: Betongfundament på ursprunglig plats intill massamagasin 2

Bild 26: Betongfundament på ursprunglig plats intill massamagasin 1

Bild 27: Vy mot massamagasin 1 och järnvägsspåren

Bild 28: Vy mellan massamagasin 1 och järnvägsspåren

Bild 29: Vy mot massamagasin 2

Bild 30: Husgrund på ursprunglig plats

Bild 31: Betongfundament på ursprunglig plats

Bild 32: Timmerkonstruktion som hör till linbanesystemet

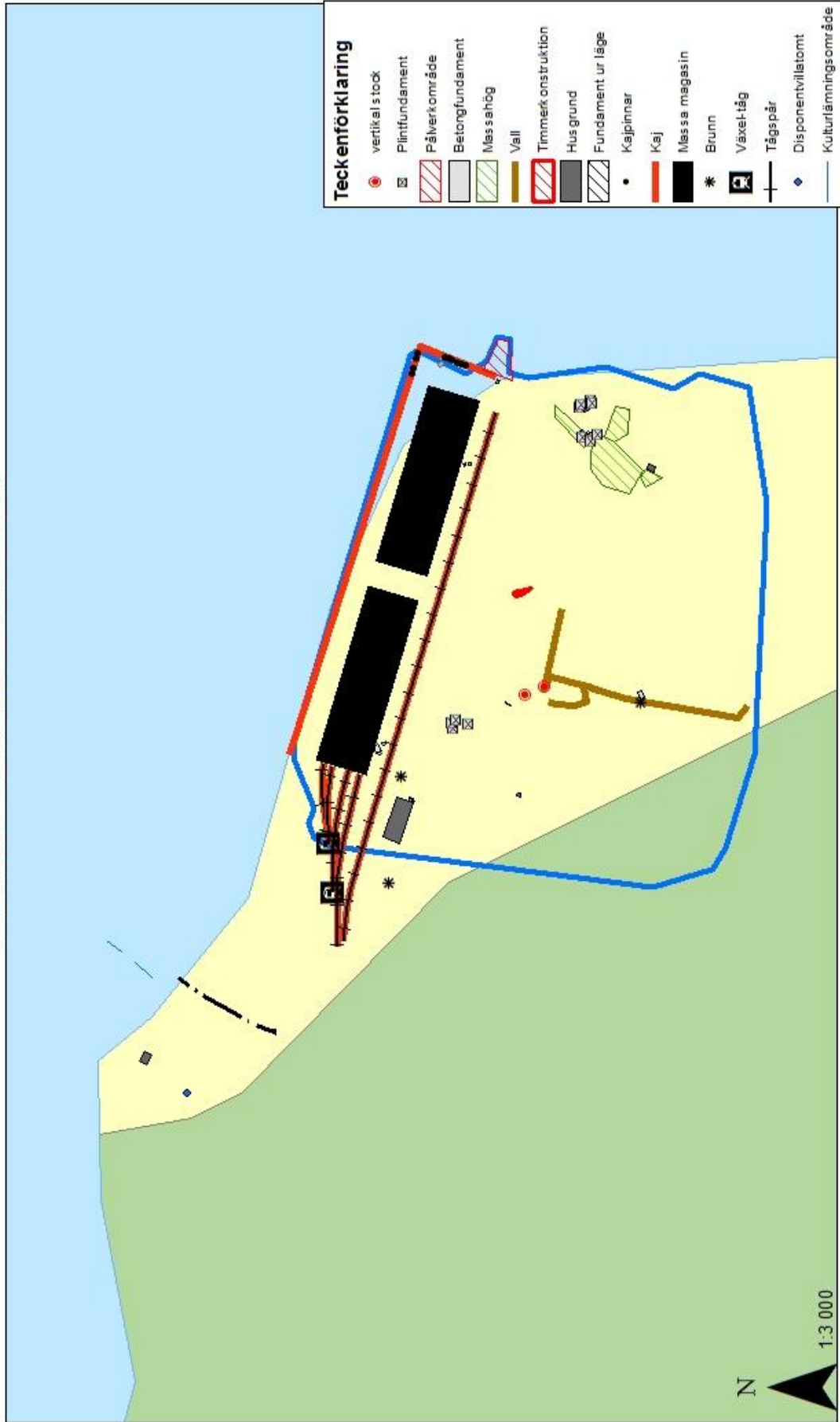
Bild 33: Husgrunder på ursprunglig plats och arkeolog Therése Hellqvist

Bild 34: Tomten där disponentbostaden legat (revs på 1970-talet)

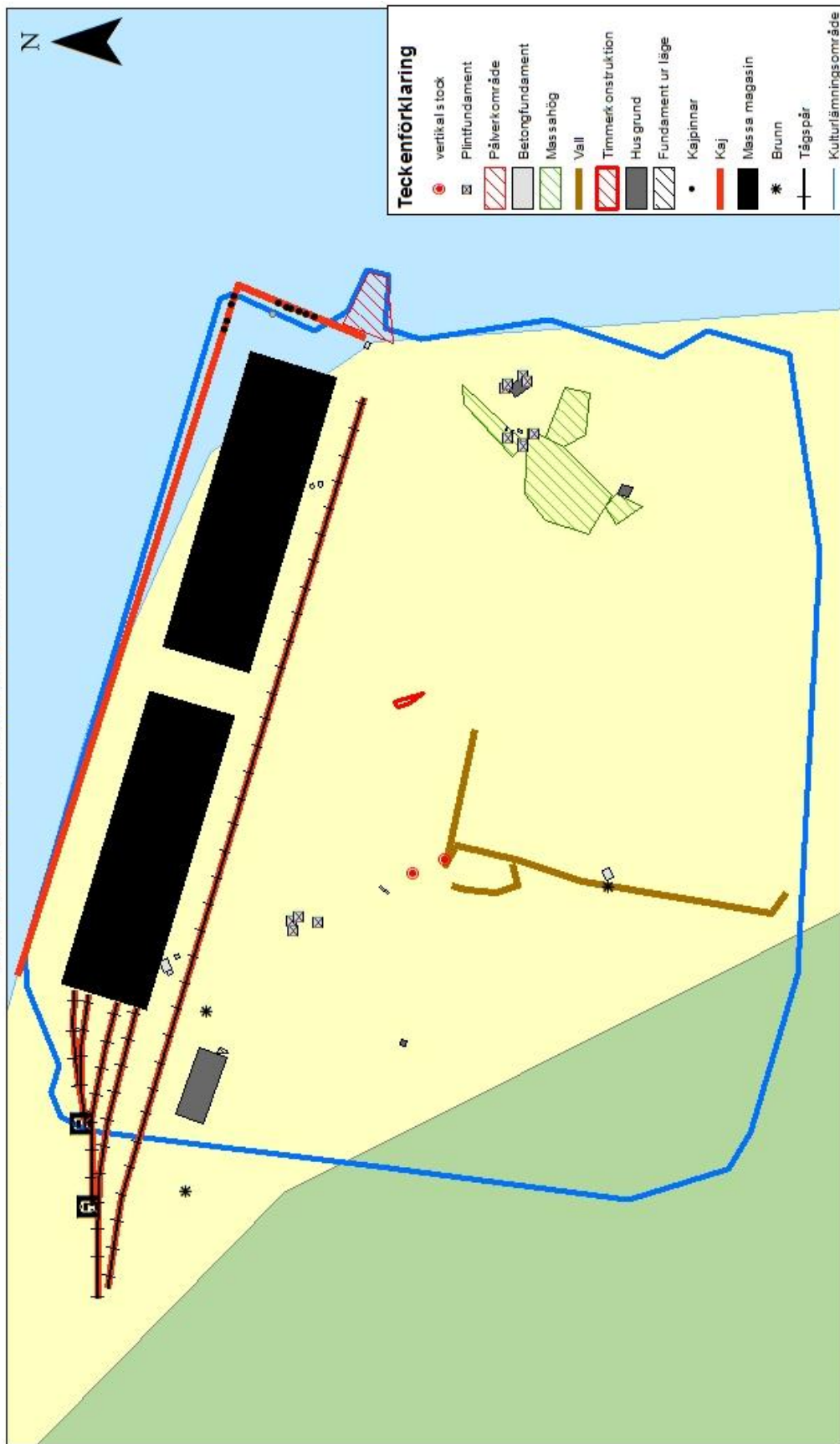
Bild 35: Väg ned mot bryggan, vägen hör troligtvis till den rivna disponentbostaden

Bild 36. Mindre kajanordning/brygga som troligtvis hör till den rivna disponentbostaden

Karlshäll massafabriksområde

Karlshäll massafabriksområde

Sweref 99TM

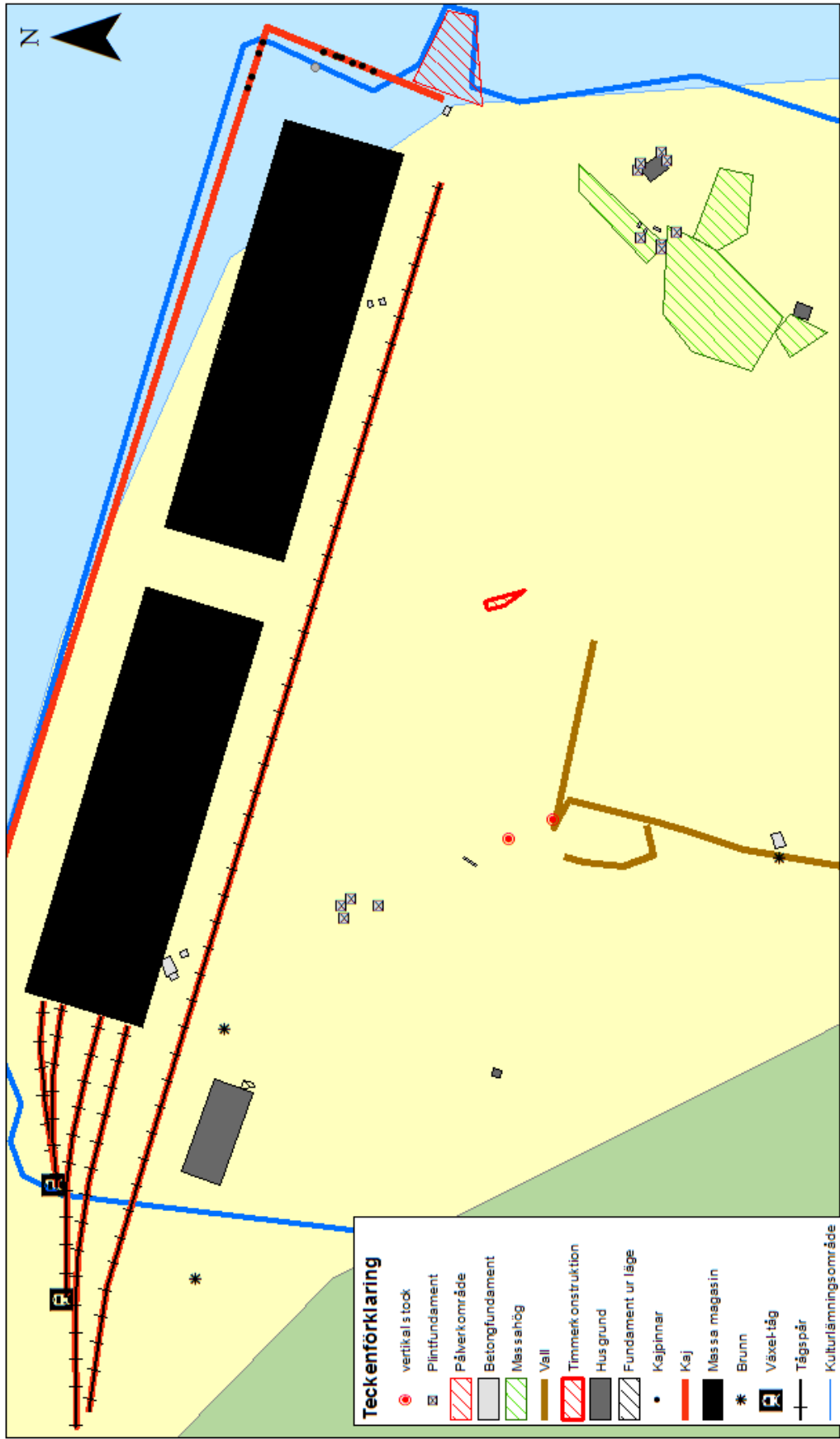
Bilaga 1:3

BILAGA 1:3

DNR 185-2015

NORRBOTTENS MUSEUM

Karlsköld massafabriksområde

Sveref 99TM

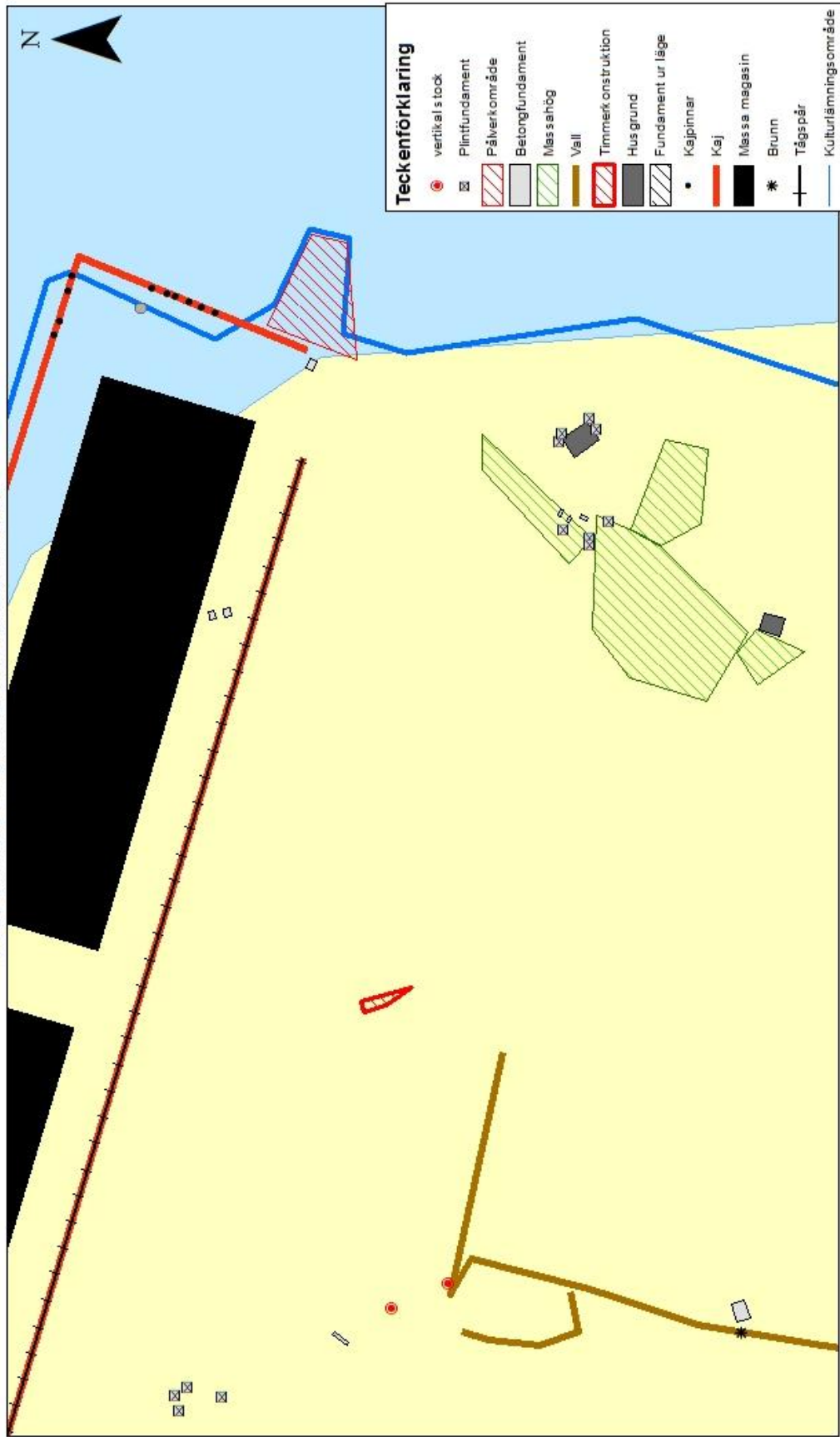
Bilaga 1:4

NORBOTTENS MUSEUM

DNR 185-2015

BILAGA 1:4

Karlsköld massafabriksområde

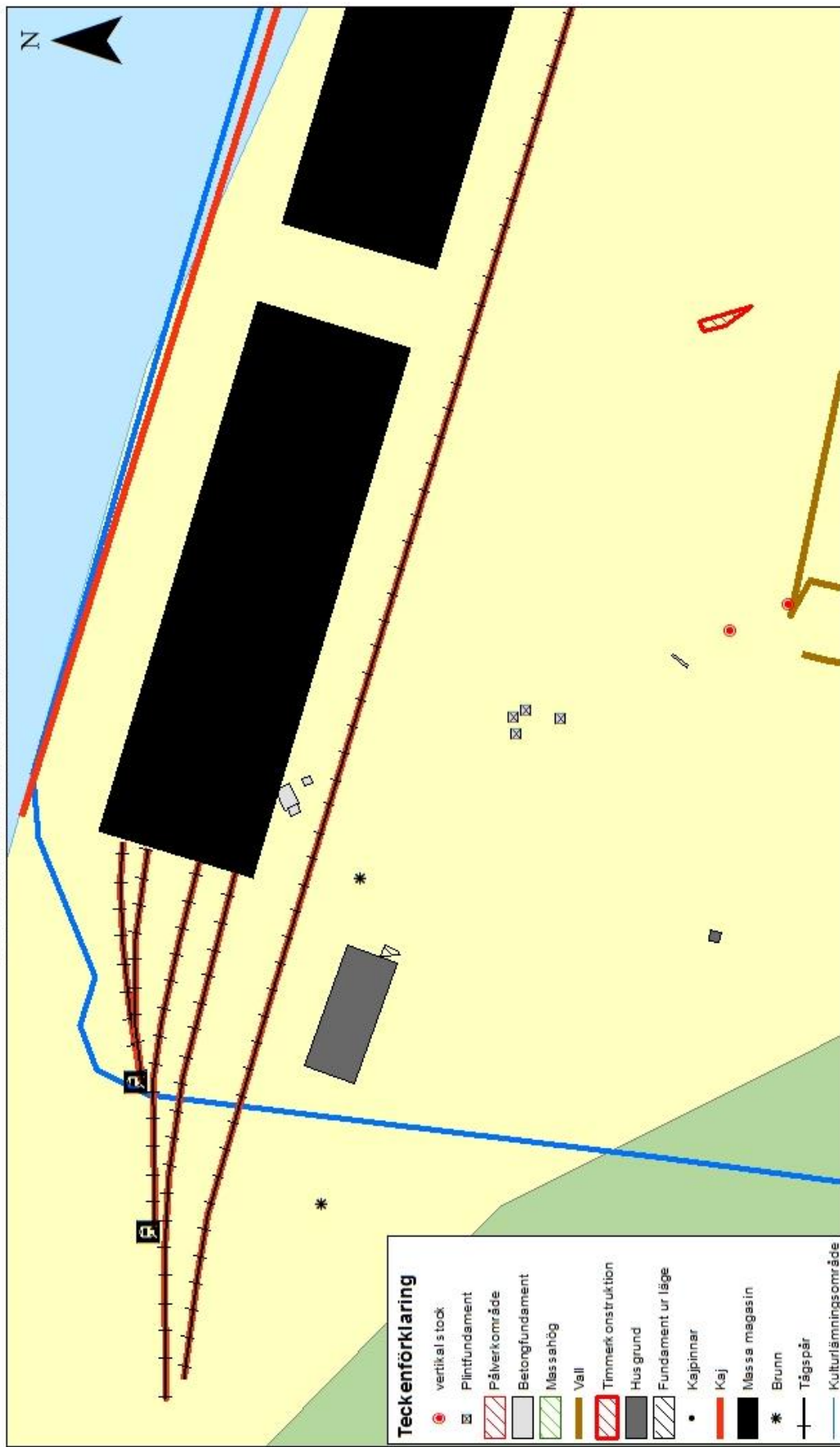

Sweref 99TM

1:1 000

Karlsköld massafabriksområde

Teckenförklaring

- vertikals lock
- Plintfundament
- Pålverksområde
- Betongfundament
- Massahög
- Vall
- Timmerkonstruktion
- Husgrund
- Fundament ur läge
- Kajpinnar
- Kaj
- Massa magasin
- Brunn
- Tågspar
- Kulturlämningsområde

Sweref 99TM

Norrbottnens
museum

Norrbottnens museum
Box 266, 971 08 Luleå
Storgatan 2
Tel 0920-24 35 02
norrbottnens.museum@nll.se
www.norrbottnensmuseum.se